

ITP-systemets effekter

Nils-Göran Olve visar hur valet av pensionssystem för ett företags tjänstemän påverkar företagets betalningsströmmar. Vid pensionering via SPP betalas en premiereserv för förvaltning i SPP, medan i fallet FPG/PRI medlen stannar kvar i företaget. Valet mellan de två systemen har även samhällsekonomiska konsekvenser, tex för företagets finansiering och kapitalmarknaden.

Samtidigt som ATP infördes 1960 skapades genom överenskommelser mellan SAF, SIF och SALF ett system för tilläggspensionering av industrins tjänstemän, ITP-systemet. Medan ATP i princip är ett fördelningssystem och de uppbyggda AP-fonderna åtminstone delvis skall avvecklas, så är ITP ett system där givna pensionslöften vid varje tidpunkt skall motsvaras av fonderingar.

Hur påverkar systemets uppbyggnad företagets betalningsströmmar, när inflation och skatter ligger på en nivå som inte förutsågs för tjugo år sedan? Medan ATP blivit mycket omskrivet och även föremål för uppmärksamhet i ekonomisk forskning (Kruse och Ståhlberg, [1977]), har ITP-systemets funktionssätt för många förblivit relativt okänt.¹

Företag med försäkrade enligt ITP-planen kan välja mellan två alternativa anslutningsformer. Dessa två alternativ, försäkring i SPP (Svenska Personal-Pensionskassan) och tryggande hos de berörda företagen enligt det sk FPG/PRI-systemet (Försäkringsbolaget Pensionsgaranti, ömsesidigt/Pensionsregistreringsinstitutet), ger olika betalnings-

mässiga konsekvenser för anslutna företag. Jämförbara utfästelser får därför skilda följder för tex likviditet och självfinansiering.

EFI har nyligen på uppdrag av de två berörda försäkringsbolagen SPP och FPG utrett de företagsekonomiska följderna av ITP-planen.² Jag skall här redovisa några resultat men också visa på en rad egna konstateranden och frågor kring systemets samhällsekonomiska konsekvenser samt möjligheterna att beakta inflation i pensionssystem.

De två alternativen

Åren kring 1970 låg pensionsskuldernas ("Avsatt till pensioner") andel av totalkapitalet på 7 procent (Bertmar och Molin, [1977, s 301]). Då andelen förblev konstant under en sexårsperiod svarade tydligen pensionsskulderna för en motsvarande andel av det nytillskjutna kapitalet. Vid denna tid avsåg "Avsatt till pensioner" huvudsakligen ITP-pensioner. FPG/PRI-alternativets bidrag till industrifinansieringen har alltså varit betydande, särskilt med tanke på denna finansieringskällas långsiktighet och ka-

Docent Nils-Göran Olve är verksam vid Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm (EFI).

¹ Jönsson Lundmark [1976] har studerat det från redovisningssynpunkt och delvis kommit in på samma frågor som jag tar upp här.

² En utförligare redovisning av den rapporterade undersökningen finns i EFI research papers nr 6203 och 6204.

raktär av vad Bertmar—Molin kallar automatisk skuld. Per den 31 december 1979 var den totala summan av företagens FPG/PRI-skulder 19430 Mkr. Alternativet att ordna pensionsförsäkring genom SPP hade vid samma tidpunkt lett till reserverade medel i SPP uppgående till 27825 Mkr.

ITP betyder Industrins tilläggspension för tjänstemän. ITP-planen infördes 1960 och de två alternativen beträffande ålderspensionsutfästelser kan i korthet beskrivas sålunda:

● *SPP-alternativet*: Ålderspensionsutfästelserna försäkras i SPP enligt det sk premiereservsystemet. I samband med intjänandet av pensionsrätt betalar arbetsgivaren till SPP en årlig försäkringspremie beräknad med antaganden om framtida ränta, dödlighet och omkostnader enligt SPP:s försäkringstekniska grunder. Medlen förvaltas av SPP så länge någon pension kan bli aktuell att utbetala. I SPP:s balansräkning redovisas skuldposten *premiereserv*, som utgör kapitalvärdena — beräknade enligt de nyssnämnda grunderna — av de vid redovisningstidpunkten intjänade pensionsrätterna och av återstående pensionsutbetalningar som redan påbörjats. *Arbetsgivaren fullgör således sina förpliktelser i samband med intjänandet*. Betalningar och kostnader sammanfaller i tiden och upphör när den anställde går ur tjänsten.

● *FPG/PRI-alternativet*: Medel fonderas hos arbetsgivaren istället för i SPP i samband med intjänandet av pensionsrätt. Medlen visas i balansräkningen som "Avsatt till pensioner" och förvaltas av företaget så länge motsvarande pensioner kan bli aktuella för utbetalning. Hur mycket som årligen skall avsättas beror huvudsakligen på nyintjänad pensionsrätt, utbetalningar av pensioner samt att framtida pensioner kommer närmare i tiden, vilket gör att deras kapitalvärde ökar. Den samlade effekten av

detta beräknas och meddelas av PRI, Pensionsregistreringsinstitutet, som organisationsmässigt hör samman med SPP. PRI:s beräkning av den erforderliga avsättningen för nyintjänad pensionsrätt är i princip den samma som SPP:s beräkning av bruttoavgifterna för pensionering genom SPP:s försorg. Företaget skall teckna en kreditförsäkring i FPG avseende fullgörandet av sina pensionsutfästelser. Betalningar och kostnader sammanfaller här inte i tiden, och företagets ansvar kvarstår så länge en utfästelse gäller.

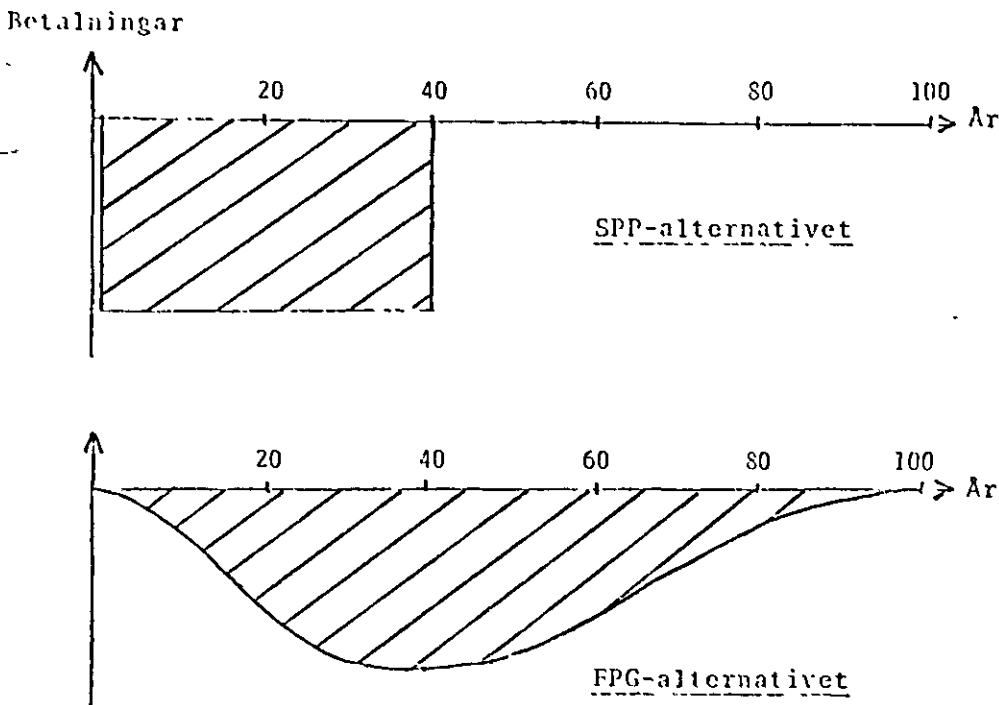
Man kan alltså förenklat tala om att företaget väljer mellan dessa båda modeller när det gäller att trygga de pensionsutfästelser som görs ett visst år. Det normala är dock anslutning till SPP eller FPG/PRI under en följd av år. Skedde ingen ändring i personalstruktur och löneläge (inkl prisnivå) skulle SPP-företaget betala likartade belopp år för år, medan ett FPG-anslutet företag "växer in i" systemet och årligen bygger upp en egen fond av pensionsåtaganden. Avbröt det senare företaget sin verksamhet skulle i princip betalningar kvarstå i upp till 70 år — fonderingarna påbörjas när den anställde är 28 år och pensionsutbetalningar ske så länge han lever. Skillnaden visas principiellt i *figur 1*.

För att få tillämpa FPG/PRI-modellen måste företaget ha en tillfredsställande ekonomi. Åtagandena kreditförsäkras då i FPG. De flesta anslutna företag har minst 15–20 tjänstemän.

Det enstaka årets effekter

Undersökningen har skett genom konstruktion och användning av simuleringsmodeller som räknar fram följderna av enstaka års intjänade pensionsrätt och sedan år för år "överlagrar" följderna av enstaka år för att få fram de totala konsekvenserna för företaget. Betalningsföljderna i *figur 1* är sammansatta av de effekter som de enstaka intjänan-

Figur 1. Om alla förhållanden som påverkar pensionsbetalningarna var oföränderliga skulle tex 40 års pensionsintjänande leda till lika betalningar år för år till SPP, vid val av SPP-alternativet. FPG-anslutning leder till senare betalningar och betalningar långt efter 40-årsperiodens slut. Betalningarna har beräknats vid konstant 10 procent inflation och före skatt. De visas här omräknade i fasta priser.

deåren får. I det övre fallet (SPP) leder varje år till en engångsbetalning samma år. I FPG-alternativet påverkas betalningarna många år in i framtiden, och den visade utvecklingen är summan av dessa enstaka effekter. Låt oss se närmare på dessa.

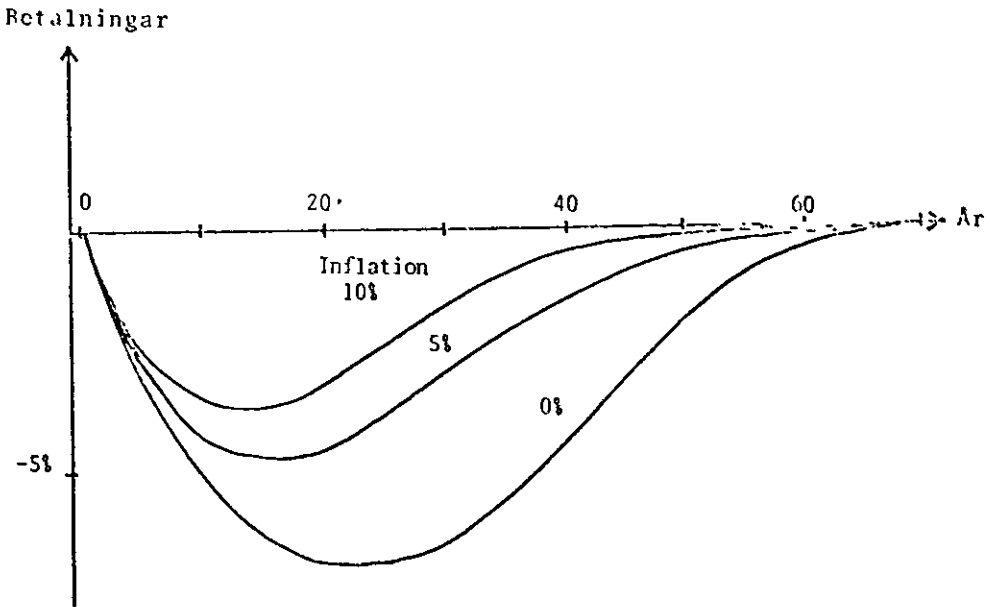
I figur 2 visas betalningskonsekvenserna av ett enstaka intjänandeår. Figurens skala är här större. På betalningsaxeln visas att varje enstaka års betalning enligt FPG/PRI-alternativet endast är ca 5 procent av motsvarande engångsbetalning, men genom att företaget efter några decennier har ett stort antal intjänandeår bakom sig, får vi den samlade utvecklingen i figur 1, där årsutbetalningarna till slut blir jämförbara med SPP-alternativet.

I figur 2 ser vi också att betalningarna blir olika beroende på inflationen (figuren visar de reala betalningarna). Systemet är ett nominallöftssystem, där alla utfästelser sker i löpande priser. Detta har sedermera kompletterats med att pensioner när de väl börjat utgå har kunnat värdesäkras, trots att någon förpliktelse för detta inte har funnits.

Nollinflation leder till de största utbetalningarna. Pensionslöftena "urholkas" inte mellan utfästandet och utbetalandet. Att betalningar kulminerar först efter drygt 20 år beror på att de som idag tjänar in pensionsrätt först gradvis pensioneras. En högre inflation gör att lägre reala utbetalningar vållas av det enstaka intjänandeåret.

Vi har här antagit att systemet klarar

Figur 2. Det genomsnittliga FPG-företagets betalningar år för år som följd av ett enstaka intjänandeår (år 1). Betalningar i år 1:s penningvärde. Skalan på axeln "Betalningar" är normerad så att ett SPP-företags motsvarande utbetalningar år 1 "-100 procent". Ingen hänsyn tagen till skatteeffekter. Överräntan har anpassats till de tre angivna inflationsvärdena, så att reserverade medel från år 1 tar slut när betalningarna upphör.

den form av inflationsskydd som det innebär att påbörjade pensionsbetalningar värdesäkras. Vi har också räknat med att den sk överräntan, som avgör vilken förräntning företagen i sina böcker måste ta upp för pensionsmedlen, anpassas så att de avsatta medlen räcker till att klara pensionsutbetalningarna.

Fleråriga följder

Man kan av figur 2 förledas tro att pensionärerna får en reellt sett lägre pension vid hög inflation. Så är inte fallet. Det enstaka årets intjänande pensionsrätt förlorar visserligen i köpkraft, och den pensionsrätt som intjänats tidigt under karriären blir föga värd innan den leder till betalningar. I gengäld ger inflationen löneförhöjningar år för år under karriären, vilka skall ligga till grund för motsvarande pensionslöften. De effekter som företaget totalt sett får måste därför

studeras genom att vi överlagrar flera sådana betalningsförlopp som visas i figur 2. Motsvarigheten för SPP är en följd av engångsbetalningar och kommer därför att visa en mer oförändrad bild år för år.

Det är på detta vis vi får förloppet i figur 1. Som vi minns från figur 2 kommer det nya FPG-företaget under sina första år att ha små utbetalningar: främst kostnaden för kreditförsäkring i FPG och pensioner till dem som först går i pension. Så småningom växer antalet pensionärer. Hade företaget istället varit SPP-anslutet skulle årsbetalningarna ha utgjorts av premier till SPP.

Det tar åtskilliga decennier för företaget att "växa in i" FPG-systemet. Om personalstyrkans storlek och sammansättning är oförändrad, kommer så småningom skaran av pensionärer att få ett ganska konstant utseende. Detta leder

till ett tillstånd, där de reala utbetalningarna planar ut på en nivå, som beroende på inflationen kan bli något högre eller lägre än SPP-alternativet.

Skattekonsekvenser

Vi har hittills inte beaktat hur pensionsalternativen påverkar skattebetalningarna. I själva verket hör detta till de viktigaste frågorna kring hur ITP-pensionerna påverkar företagens situation.

Skattesystemet har sin stora betydelse genom att de båda alternativen leder till olika skattemässiga pensionskostnader. Intjänandeårets skattekonsekvenser blir rätt lika, men i FPG-alternativet motsvaras den avdragsgilla pensionskostnaden av betalningar först i framtiden. Den skatteminskning som blir följden gör att årets pensionsberoende betalningar netto hamnar på plus. I det "mogna" FPG-fallet betraktas även förräntningskravet på de avsatta medlen som en skattemässigt avdragsgill kostnad. Då denna förräntning likaledes motsvaras av utbetalningar först när pensionerna i framtiden skall betalas, kommer en hög inflationstakt via ett högt förräntningsåläggande att leda till lägre skatt.

Detta får intressanta följder för skattebetalningarna. Ständigt tillkommer nyintjänad pensionsrätt och ständigt urholkas de nominella pensionslöftena. Sammantaget leder detta till att skattelettaderna i FPG-alternativet permanent kan dominera över utbetalningarna.

Även i SPP-alternativet blir givetvis pensionskostnaderna lägre efter skatt men här betalar företaget pensionspremier samma år som skatteeffekterna uppstår. I *figur 1* skulle vi i stort sett få halvera SPP-fallets betalningar efter skatt.

SPP eller FPG/PRI?

Redan av våra figurer framgår något om "lönsamheten" av FPG-anslutning för företaget. Det vill dock till att företaget

har en hyfsad avkastning och uttömmar sina övriga avskrivningsmöjligheter och alltså blir föremål för en hög marginell beskattning, och att inflationen håller i sig, för att FPG-alternativet skall framstå som så positivt. För inflation under 5 procent, real avkastning före skatt på 1–2 procent och genomsnittligt skattegenomsnitt av 20 eller 30 procent, kan i själva verket SPP-alternativet vara det billigaste. Och bortsett från inflations-takten är detta ju värden som för många svenska företag under sjuttioalets sista år varit mer realistiska. Ett företag med äldre, lågavlönade tjänstemän som vi studerade skulle vid ett effektivt skattestryck av 50 procent och en inflation av 10 procent behöva en realavkastning före skatt på ca 6 procent för att föredra FPG/PRI.

Egna kommentarer

Undersökningsresultaten ger anledning till reflexioner på flera olika plan. Skrivet material kring FPG-systemets tillkomst ger ingen känsla av att systemkonstruktörerna övervägt hur samspelet mellan inflation, skatteregler och systemutformning skulle påverka systemets följder för företag. Det är ju inte heller lätt att intuitivt se hur systemet "slår", inte ens om man nöjer sig med grundprinciperna så som vi har gjort i studien. I verkligheten har för övrigt sedan systemets tillkomst olika tillägg till systemet gjorts, varav flera inte har kunnat beaktas i våra modeller. Dessa har dock bedömts vara av begränsad betydelse för huvudslutsatserna.

Problemet är nog delvis ur vilken synvinkel ett pensionssystem bör studeras. Helt naturligt är aktuariens synvinkel den vanligaste som jag tror återfinns i de flesta beskrivningar och utvärderingar av alternativa systemutformningar (även internationellt, se tex ILO, [1977]). Intresset gäller då hur pensionsutbetalningarna skall kunna finansieras genom

avsatta medel och deras avkastning. Detta är rimligt om man begränsar perspektivet till själva pensionsrörelsen, antingen den sker i form av ett försäkringsbolag (SPP) eller i företagens egen regi (FPG/PRI-alternativet). Men för pensionsförsäkringar har vi ett enhetligt system, där utformningen får kraftigt genomslag i form av andra företagsekonomiska konsekvenser, och där även de anställda och samhället kan uppleva indirekta effekter av systemet.

Ur *företagets* synvinkel har vi konstaterat att konsekvenserna beror av avkastningsmöjligheter, skattesats och inflationsförväntningar. Detta betyder också att värderingen av pensionsåtagandena vid en viss tidpunkt inte är självklar. Den pensionsskuld som meddelas från PRI borde kanske för vissa syften modifieras med hänsyn till tex företagets kalkylränta. Detta har konsekvenser för bla företagsvärdering.

För sådana *anställda* som inte är yrkesverksamma hela livet måste det ha betydelse att systemet är ett nominallöftessystem. En inflationstakt av ca 10 procent innebär att den som går i pension vid 65 år har betalt 90 procent av sin ITP-pension under sina sista 10–15 år (se Unneryd, [1978, s 104]). Intjänandemönstret, omräknat i reala termer, blir olika vid olika inflationstakt. Detta har givetvis också betydelse för företags vilighet att anställa personer i olika åldrar.

De viktigaste konsekvenserna är dock troligen de *samhällsekonomiska*. Inte heller här kan några direkta slutsatser dras av de redovisade resultaten men indirekt kan en del konstateranden göras. Som vi såg inledningsvis har ITP-systemet under sin uppbyggnadstid haft en stor roll för industrins kapitalförsörjning, förstärkt av att detta kapital varit billigt och långsiktigt. Liksom för ATP-systemet kommer gradvis detta bidrag till

samhällets kapitalbildning att minska. Utbetalningarna kan bli en faktor som genomsnittsföretaget måste räkna med. Vilken betydelse har detta för företagsfinansieringen?

En annan fråga är om dagens valsituation mellan SPP- och FPG/PRI-anslutning leder till önskvärda effekter på kapitalmarknaden. De medel som stannar i företaget resp skall placeras av SPP kommer ju att få olika användning, och alltså påverkar företagets val vart kapitalet går. Hur stort detta sparande blir styrs alltså i ett nominallöftessystem av inflationen på ett svärigenomskådat sätt. Är detta en önskvärd eller acceptabel situation?

Avslutningsvis vill jag därför konstatera att undersökningen av ITP-systemets *företagsekonomiska* effekter för min egen del framför allt har rest ett antal *samhällsekonomiska* frågor. Dessa gäller till stor del principerna för denna typ av pensionssystem snarare än just ITP-planen. Som ekonom och icke försäkringsexpert har jag uppfattningen att fler ekonomer borde studera pensionssystem. Jag hoppas därför att denna redovisning av några företagsekonomiska konsekvenser av följderna skall kunna sporra till vidare studier så att även samhällsperspektivet kan bli belyst.

Referenser

- Bertmar, L., och Molin, G., [1977], *Kapitaltillväxt, kapitalstruktur och räntabilitet*, EFI, Stockholm
- ILO, [1977], *Pensions and inflation*, ILO, Genève
- Jonsson Lundmark, B., [1976], *Pensionsavsättningar från resultatmättnings- och finansieringssynpunkt*, Göteborgs universitet, Business Administration Studies, nr 29
- Kruse, A., och Ståhlberg, A-C., [1977], *Effekter av ATP - en samhällsekonomisk studie*, Lund Economic Studies, 13
- Unneryd, Å., [1978], "Kritisk granskning av pensionssystem ur teknisk synpunkt", i *Våra pensionssystem idag och i framtiden*, red C Strom och Y Zotterman, Liber, Stockholm.